

86. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем. – СПб. Тип. МВД, 1852. – Ч. 1. – 592 с.
87. Стасюк І. А. Історія міст і сіл Теофіпольського району Хмельницької області / Стасюк І. А.. – Хмельницький: Поділля, 2005. – 456 с.
88. Указ об отделении части войск для поддержания порядка в крае // Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Издание Подольского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Тип. Подольск. губерн. правл., 1882. – С. 161-168.
89. Філінюк А. Г. Російська колонізаційна політика на Правобережній Україні на рубежі XVIII-XIX століть / А. Г. Філінюк // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Вип. 9. – К.: Рідний край, 1999. – С. 43-56.
90. Філінюк А. Військові постой та пов'язані з ними повинності у Подільській губернії на межі XVIII–XIX століть / Анатолій Філінюк // Воєнна історія Поділля та Буковини: наук. зб.: матер. всеукр. наук. військ.-іст. конф. (25-26 листопада 2009 р., м. Кам'янець-Подільський). – К.: Мін-во оборони України, Центральний музей Збройних сил України, 2009. – С. 101-106.
91. Хроника Российской императорской армии: в 7 ч. / Сост. А. В. Висковатов. – СПб., 1852. – Ч. 4: 1-, 2-, 3- и 4-й пехотные корпуса с их легкими кавалерийскими дивизиями. – LX, 549 с.
92. Ястребов Ф. Нариси з історії України. Вип. VIII. Україна в першій половині XIX ст. / Ф. Ястребов. – К.: АН УРСР, 1939. – 274 с.

The author of the article characterizes a land service of Ukrainian right bank population at the end of the XVIII beg. XIX centuries which were caused by Ukraine's joining to Russia and locating empire's military troops on its territory.

Key words: population, Pravoberezhna Ukraine, service, taxes, military bases.

Отримано: 25.11.2009

УДК 94(477.4)«19»:286

І. А. Опря

ЛИБЕРАЛІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У РОКИ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр. ТА ЗМІНА ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ВІРУЮЧИХ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ КОНФЕСІЙ

У статті проаналізовано зміни, що сталися у релігійному законодавстві Російської імперії протягом 1905–1907 рр., з'ясовано правове становище віруючих пізньопротестантських конфесій після цих змін.

Ключові слова: сектанти, баптисти, адвентисти, законодавство.

Проблема стосунків влади та релігійних організацій є досить давньою, причому, в історії зустрічалися діаметрально протилежні варіанти її розв'язання – від встановлення теократичної форми правління до цілковитої заборони органами влади діяльності релігійних установ. У Російській імперії православна церква традиційно знаходилася під опікою держави, а після ліквідації патріаршества за часів Петра I взагалі перетворилася на складову частину державної бюрократичної системи, що й зумовило її привілейоване становище. Інші релігійні організації, хоча й мали право на існування, зазнавали різних утисків та обмежень у здійсненні своєї діяльності. Серед них були і громади баптистів, адвентистів та євангельських християн. Традиційно вважається, що проголошення у 1905 р. свободи со-

вісті ліквідувало нерівноправність релігійних конфесій, проте насправді утиски віруючих пізньопротестантських конфесій не припинилися, хоча їхнє правове становище дійсно покращилося. На цю обставину вказували такі дослідники протестантизму, як О.І. Клібанов [1], В.І. Любашенко [2], С.Н. Савінський [3], Ю.С. Решетніков, С.В. Санніков [4]. При цьому вони в основному зосередили свою увагу на з'ясуванні періоду до 1905 р., а тому існує потреба продовжити науковий пошук у цьому напрямку після 1905 р. та з'ясувати сутність змін, які сталися в правовому становищі протестантів у результаті лібералізації законодавства у 1905–1906 рр.

На початку ХХ ст. основою для переслідування віруючих пізньопротестантських конфесій у судовому порядку слугувало звинувачення їх у приналежності до антидержавного напрямку сектантства – штундизму. Проте відсутність у діяльності сектантів антидержавної спрямованості нерідко приносила їм виправдні вироків в суді. Типовим прикладом у цьому відношенні може бути судовий процес над баптистами с. Пекарщини Житомирського повіту Волинської губернії К. Авдейчуком та К. Поліщуком у 1902 р. За експертною оцінкою місцевого православного священика їх зарахували до штундистів. На основі такої оцінки мировий суд визнав їх винними у влаштуванні штундистського молитовного зібрання і призначив покарання у вигляді штрафу у розмірі 50 руб. із можливістю заміни покарання арештом на 3 тижні. Віруючі подали апеляцію на рішення суду і 7 травня 1903 р. з'їзд мирових суддів виніс їм виправдальний вирок на підставі відсутності в їхньому вченні ознак, притаманних штундизму [5, арк. 101 зв., 103 зв.]. Той факт, що в перші роки ХХ ст. виправдання сектантів в апеляційному порядку за подібними справами було досить поширеним явищем визнавали як самі протестанти, так і представники православного духовенства [6, арк. 6–6 зв.; 7].

Впродовж 1903–1904 рр. в Російській імперії видаються нормативні акти, спрямовані на лібералізацію законодавства у релігійній сфері [8, с. 205], але у них містилася лише декларація необхідності зміцнення принципів віротерпимості, а тому позитивних зрушень для віруючих пізньопротестантських конфесій не відбулося. Реальні зміни у їхньому становищі сталися протягом наступних років під впливом революції 1905–1907 рр. 17 квітня 1905 р. вийшов царський указ «Про зміцнення принципів віротерпимості», котрий повернув із заслання багатьох ув'язнених за віру. 17 жовтня того ж року був опублікований царський маніфест про дарування населенню громадянських свобод, а серед них і свободи совісті. А рівно через рік, 17 жовтня 1906 р., за новим указом був визначений порядок утворення та діяльності громад різновірців, а отже, сектантські громади отримали право на легалізацію [8, с. 211–212; 9, с. 257, 754].

Вищеназвані документи відкривали перед пізньопротестантськими конфесіями нові можливості для розвитку. Проте про повну свободу в їхній діяльності говорити було передчасно. Зокрема, протестанти не влаштувала половинчистість та недосконалість нового законодавства. Особливе невдоволення викликала ст. 90 нового Кодексу про покарання, яка суттєво обмежувала надані їм права. Згідно неї, виголошення промови з метою схилення православних до вступу в інше віросповідання каралося позбавленням волі терміном до 1 року [10, с. 190; 11, с. 42]. Застосування

цієї статті на практиці фактично означало заборону пропаганди будь-якого віровчення, що, звичайно, не влаштувало сектантів, оскільки активний прозелітизм, поширення своїх поглядів усіма віруючими громади були невід'ємними елементами їхнього релігійного життя. Саме тому віруючі євангельських конфесій на одному зі з'їздів, які відбувались протягом 1905–1906 рр., вирішили подати прохання до уряду про відміну заборони пропаганди для будь-яких релігійних вчень, аргументуючи це тим, що відсутність конкуренції з боку інших релігійних конфесій негативно відіб'ється на стані самої православної церкви, призведе до зниження активності та наполегливості православних пастирів у їхній духовній роботі зі своїми парафіянами [12, с. 1780–1781].

Недосконалість нового законодавства яскраво проявилася в обмеженнях, які зберігалися при здійсненні сектантами своїх духовних потреб. Одне з них полягало у надзвичайно складній процедурі реєстрації релігійних громад, що розтягувало процес набуття ними офіційного статусу на місяці чи навіть роки. Зокрема, у 1908 р. зі складнощами при реєстрації зіткнулися євангельські християни-баптисти с. Соболівки та сусідніх з ним сіл Звенигородського повіту Київської губернії та віруючі Сумецько-Хмельівської громади євангельських християн Заславського повіту Волинської губернії [11, с. 21–23]. Останні подали заяву на реєстрацію громади ще 25 листопада 1907 р., а отримали дозвіл лише через три роки, у листопаді 1910 р., після тривалого листування з чиновниками різного рівня [13, арк. 8–10, 32].

Важливою проблемою у діяльності сектантів залишалось небажання окремих чиновників дотримуватися нового законодавства в релігійній сфері. Значний масив таких фактів зібрав, проаналізував та опублікував відомий діяч євангельського руху І.С. Проханов [11]. Частина фактів, уміщених у цьому виданні, стосувалася Правобережної України. Врешті, лібералізація законодавства у 1905–1906 рр. не забезпечила баптистам, євангельським християнам, адвентистам повної свободи у реалізації ними своїх духовних потреб, а тому вони продовжили боротьбу за розширення своїх прав.

Зберігалися обмеження і у здобутті віруючими релігійної освіти. Показовим у цьому контексті було ставлення влади до баптистського пресвітера Житомирського повіту Волинської губернії Петра Брандта. Восени 1909 р. він порушив клопотання про відкриття в м. Горошки біблійно-теологічних курсів для молодих баптистів з метою поглибленого вивчення Закону Божого. Йому відмовили у проханні на тій підставі, що сектантам дозволено відкривати лише початкові приватні школи [8, с. 116–117].

Непоодинокими були й факти конфіскації поліцією у віруючих релігійної літератури. Так, навесні 1907 р. уманський повітовий справник на Київщині вилучив у адвентистів ряд їхніх видань: «Вживання тютюну в світлі Біблії», «Який день святкуєш ти і чому?», «Біблійний покажчик найважливіших вчень», «Субота Нового Завіту» та ін. [14, арк. 2–2 зв.]. Подібні факти мали місце і в Подільській губернії. Так, влітку 1910 р. мешканець с. Новосілки Балтського повіту Добровольський скаржився на те, що місцева поліція забрала в нього книги духовного змісту, прохав їх повернути і не переслідувати його за релігійні переконання [15, арк. 3]. Взимку 1911 р. ушицький повітовий справник вилучив у адвентистів с. Григорівки П. Цихмейстра

і П. Палаша ряд брошур і журналів. Серед них були «Пророча карта», «Шлях до Святого міста», «Пришестя І. Христа» та ін. [16, арк. 1–1 зв.].

З боку російських чиновників у ставленні до сектантів спостерігалася певна настороженість, яка інколи переростала у відкриту ворожість. Оскільки в компетенцію органів влади входив нагляд за будь-якими проявами суспільної активності підданих імперії, то, відповідно, і молитовні зібрання сектантів не залишалися поза їхньою увагою. Неможливість здійснення тотального контролю за проведенням подібних зібрань, а часом і небажання здійснювати його, наводили деяких представників поліції на думку про їхню цілковиту заборону. Яскравою ілюстрацією такого ставлення частини поліції до сектантів є даний приклад. 17 лютого 1909 р. у м. Ковелі відбулося зібрання євангелістів, на якому були присутні віруючі різних сповідань. Дізнавшись про його проведення, місцеві представники поліції зібрання розігнали, після чого здійснили дізнання [17, арк. 180–180 зв.]. Таким чином, було вирішено спочатку припинити проведення зібрання, а вже після цього з'ясувати, чи було у діях віруючих порушення існуючого законодавства, чи – ні.

Варто відзначити, що в окремих випадках втручання поліції у релігійне життя сектантів мало для них і позитивні наслідки. Так, у лютому 1910 р. під час адвентистського з'їзду у Києві наряд поліції не допустив виступу проти учасників зібрання агресивно налаштованої молоді [18, арк. 11]. Зрозуміло, що у даному випадку захист представниками влади сектантів був зумовлений не їхніми особистими уподобаннями, а прагненням не допустити порушення громадського порядку.

Дотримання деякими чиновниками практики переслідування сектантів, обмеження їхньої релігійної діяльності було досить поширеним явищем, що навіть змусило далекого від лібералізму прем'єр-міністра П.А. Столипіна виступити з критикою надмірних утисків віруючих пізнопротестантських конфесій. У 1909 р. він звинуватив місцеву владу у зневажливому ставленні до нового законодавства і зазначив, що «сутність сектантського віровчення не суперечить державним інтересам або вимогам моралі» [19, с. 139]. Проте вже наступного року прем'єр-міністр змінює своє ставлення до євангельського руху та неодноразово вказує на доцільність обмеження різних напрямків діяльності протестантів [20, арк. 12, 133]. Цікаво, що сектанти одразу звернули увагу на ці зміни і у 1910 р. назвали дії П.А. Столипіна «дволичними» [8, с. 109].

Суперечливість та непослідовність позиції прем'єра стала відображенням боротьби двох підходів в урядових колах щодо вирішення релігійного питання в імперії. З одного боку, влада декларувала віротерпимість та свободу совісті, з другого – віротерпимість мала поєднуватися зі збереженням привілейованого становища православної церкви. Виразною ілюстрацією, що відображає різне бачення окремими чиновниками ролі держави у регулюванні релігійних питань, може бути наступний приклад. У квітні 1908 р. київський губернатор повідомив міністра внутрішніх справ про бажання місцевих християн євангельського сповідання провести у травні того ж року у Києві Всеросійський баптистський з'їзд. На думку губернатора, дозволяти проведення з'їзду було недоцільно, особливо з огляду на значну кількість прочан, котрі мали прийти до Києва саме у травні. У

Міністерстві внутрішніх справ погодилися з цими міркуваннями і дозволу на проведення з'їзду видано не було [21, арк. 2–3]. Але, як не дивно, з'їзд відбувся у запланований час [3, с. 268, 342]. Залишилося невідомим, що вплинуло на зміну позиції владних структур у цьому питанні, але очевидно, що здійснити такий вплив міг лише чиновник досить високого рангу.

Отже, хоча правовий статус пізньопротестантських конфесій після царських указів 1905–1906 рр. змінився на краще, все ж для їхнього розвитку залишилися певні перешкоди. Вони полягали, по-перше, в недосконалому новому законодавстві, яке не забезпечувало повної свободи совісті, а по-друге, в постійному порушенні законодавства окремими представниками влади, які зберігали негативне ставлення до сектантів.

Список використаних джерел:

1. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.). – М.: Наука, 1965.
2. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій. – Львів : Просвіта, 1995.
3. Савинский С.Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867 – 1917) / С.Н. Савинский. – СПб. : Библия для всех, 1999.
4. Решетников Ю., Санников С. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні / Ю. Решетников, С. Санников. – Одеса : Богомисліє, 2000.
5. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 796. – Оп. 445. – Спр. 709.
6. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 2. – Оп. 219. – Спр. 137.
7. Деятельность Кушнарева // История Евангельского движения в Евразии (1.0) [Электронный ресурс]: материалы и документы. – Одесса, 2001. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.
8. История евангельско-баптистского движения в Украине : материалы и документы / сост. С. И. Головащенко. – Одесса : Богомыслие, 1998.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – Т. XXV: 1905 г. – СПб.: Государственная типография, 1908.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. – Т. XXIII: 1903 г. – СПб.: Государственная типография, 1905.
11. Проханов И.С. Записка о правовом положении евангельских христиан, а также баптистов и сродных им христиан в России. – СПб.: Типография «Т-ва В.Андерсона и Г.Лойцянского», 1913.
12. Белогорский Н. Киевское сектантство и миссионерство в 1906 году / Н. Белогорский // Миссионерское обозрение. – 1907. – №12.
13. РГИА. – Ф. 821. – Оп. 133. – Спр. 268.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДА України). – Ф. 127. – Оп. 1003. – Спр. 50.
15. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 7998.
16. ДАХО. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 8120.
17. ЦДА України. – Ф. 1598. – Оп. 1. – Спр. 155.
18. ЦДА України. – Ф. 442. – Оп. 860. – Спр. 12.
19. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900 – 1917 років : соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. – К. : Знання, 1998.
20. РГИА. – Ф. 821. – Оп. 133. – Спр. 199.
21. ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 45. – Спр. 144.

In the article changes which happened in the religious law of the Russian Empire during 1905–1907 are analyzed and legal positions of believers of late Protestant confessions after these changes are found out.

Key words: pacifism, sectarians, Baptists, Adventists, law.

Отримано: 8.10.2009

УДК 94(477.4)«1914-1917»:330.34

П. В. Кліщинський

СТАНОВИЩЕ ПРОМИСЛОВОСТІ, ПРОМИСЛІВ, ТОРГІВЛІ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті характеризується становище промисловості, промислів, торгівлі на території Правобережної України в роки Першої світової війни.

Ключові слова: промисловість, фабрика, підприємство, легка промисловість, харчова промисловість, млин, промисли, такса, торгівля.

Перша світова війна була великим потрясінням для суспільства. Вона надзвичайно негативно вплинула на соціально-економічний розвиток всієї Російської імперії. Губернії Правобережної України, які й раніше були одними з відсталих у промисловому розвитку провінцій Російської імперії, під час Світової війни опинилися в особливо важкому становищі.

Окремі аспекти досліджувались радянськими та сучасними українськими дослідниками: І.С. Зелениюком [9], В.О. Кудею [12], О.П. Реєнтом та О.В. Сердюком [20, 21], О. Соловйовим [22], П. Григорчуком й І. Романюком [3] та ін.

Царська Росія вступила у війну, маючи недостатньо розвинену промисловість, зокрема такі галузі, як машинобудування, металообробка, хімічне виробництво. Слабкий виробничий потенціал цих та інших галузей промисловості примушував звернутися напередодні війни до імпорту парових машин, верстатів для обробки металу, газових і нафтових двигунів та іншого устаткування. До того ж, на переконання О.П. Реєнта та О.В. Сердюка, існуючі проблеми та можливість впливу на їх вирішення війни неадекватно оцінювались владою. Всупереч фактам, висловлювання в засобах масової інформації представників урядових кіл відзначались оптимістичними настроями. Більшість прогностичних оцінок, які можна знайти на сторінках тогочасної преси, обмежувались впевненістю, що під час війни зазнає збитків лише обіговий капітал у вигляді грошових заощаджень, запасів сировини і предметів споживання. При цьому абсолютно не згадувалося про можливі втрати від зношеності основного капіталу внаслідок затягування війни [21, с. 55].

Основними причинами припинення роботи значної кількості промислових підприємств регіону стали мобілізація і близькість лінії фронту. Так, в силу цих причин перестали працювати Дунаєвецькі суконні фабрики, в результаті бомбардування австрійськими військами м. Городка Подільської губернії загорівся завод Єфімова з виплавки чавуну та здійснення механічних робіт [27, арк. 106]. Проте зупинив роботу завод не внаслідок руй-